

Zo doe je dat

De Groninger Methode

een handreiking

voor eenieder

die een manifestatie

wil organiseren

Gewoon beginnen

Wil je wat, dan organiseer je een manifestatie. Binnen de gemeente Groningen is dat al jaren de normaalste zaak van de wereld. Het is zo'n vanzelfsprekend instrument binnen de stadsontwikkeling dat er 'gewoon' vanuit de gemeenteraad gerichte voorstellen worden gedaan voor een nieuwe manifestatie. Illustratief is het verlanglijstje dat ingediend wordt als onderdeel van de woonvisie *Een thuis voor iedereen* uit 2020. Diverse thema's worden genoemd, waarvan 'innovatief bouwen voor gezinnen', 'woonvormen voor ouderen' en 'natuurinclusief bouwen' de handen op elkaar krijgen en een plek krijgen in de visie. Samen groeien ze uit tot de manifestatie *Bouw Anders* (2023).

Dat 'de manifestatie' met regelmaat en vol overtuiging ingezet wordt, is niet vreemd. In Groningen weet men wat de waarde ervan is. Niet alleen binnen de gemeente, maar ook bij vaste partners als de Groninger woningcorporaties, marktpartijen en niet in de laatste plaats binnen de Groninger ontwerpgemeenschap. Die waarde is meervoudig en schuilt ondanks de verscheidenheid aan thema's en opzet van de manifestaties in een vanzelfsprekende combinatie van concrete plannen en onderzoek. Ontwerpend onderzoek vormt altijd een belangrijk ingrediënt.

In alle gevallen leiden de manifestaties tot aanbevelingen, visies en schetsen die worden gebruikt bij het opstellen van nieuwe leidraden en beleidskaders. Ze zijn agenderend van aard en bieden een platform om samen varianten te doordenken. Niet alleen binnen de spreekwoordelijke vakgemeenschap, maar ook samen met bewoners.

En bovenal leiden ze tot concrete, gebouwde projecten die de middelmaat ver overstijgen. Het aantal projecten dat in meer of mindere mate voortkomt uit een manifestatie in de gemeente Groningen loopt inmiddels in de tientallen. *And still counting*. Daarmee illustreren manifestaties dat inspiratie, kwaliteit en ambitie prima samen kunnen gaan met snelheid en haalbare plannen. Sterker, de Groninger manifestaties laten zien wat er gebeurt als je inhoud en ambitie weer leidend maakt, en het proces daarop afstemt, in plaats van andersom. Een succesformule dus.

Gek genoeg is Groningen de enige Nederlandse gemeente die zich bedient van het manifestatie-instrument. Veel andere gemeenten hebben interesse, maar weten eigenlijk niet hoe te beginnen. Ze missen, zo denkt men, de ervaring en de kennis en kunde die nodig is voor het organiseren van een manifestatie. Al is het waarschijnlijk gewoon koudwatervrees. Het enige wat nodig is, is een gezonde dosis lef om stomweg te beginnen. Gecombineerd met een goed idee natuurlijk.

Deze handreiking is bedoeld om die koudwatervrees te overwinnen. Het bevat het verhaal van de Groninger manifestaties, met aandacht voor de achtergrond, de ambities en de wijze waarop ze zich ontwikkeld hebben. Bovendien bevat ze een lijst met *tips en tricks*. Niet bedoeld als blauwdruk, maar ter inspiratie voor iedereen die eens wil onderzoeken wat een manifestatie allemaal kan brengen. Doe er je voordeel mee!

Europapark, bij aanvang van de manifestatie *Blue Moon*

De Groninger Methode

Met zevenmijlslaarzen door de Groninger manifestatietraditie

Ondanks de noordelijke nuchterheid presenteert Groningen zich graag als een laboratorium voor architectuur, stedenbouw en ruimtelijke ontwikkeling. Hoewel er momenten van verminderde aandacht zijn geweest, is de stad gewend om maatschappelijke opgaven geëngageerd en met nadrukkelijke aandacht voor de ruimtelijke component op te pakken. Dat uit zich in een uitgesproken beleid op het vlak van architectuur, stedenbouw en stadsontwikkeling. Daarin keert een aantal onderdelen voortdurend terug: het ideaal van de compacte stad, het bewaken en stimuleren van het voorzieningenniveau van de stad en haar wijken, de kwaliteit van de stad als publiek domein en natuurlijk de kwaliteit en diversiteit van de woningbouw.

Natuurlijk zijn het geen thema's die uniek zijn voor Groningen. Iedere zichzelf respecterende gemeente is ermee bezig. Toch geeft Groningen er een eigen draai aan. De stad doet het graag nét even anders, is eigenzinnig en zoekt bewust niet naar de meest makkelijke weg. Want waarom zou je het makkelijk doen, als het ook moeilijk kan? Complexiteit ga je niet uit de weg, nee, je zoekt het juist op. Dit vanuit de wetenschap dat makkelijke oplossingen niet bestaan. Je kunt de complexiteit beter voor zijn en omarmen, dan dat je er op een later moment hard en genadeloos tegenaan loopt.

De Groninger manifestaties spelen hierin een belangrijke rol. Grofweg zijn er twee generaties te onderscheiden. De eerste generatie heeft een sterk cultureel karakter. Kunst en architectuur worden ingezet ter viering van de stad. Zo staan *Stadsmarkeringen* en *What a Wonderful World! Music video's in architecture* in 1990 in het teken van het 950-jarig bestaan van de stad. Zes jaar later viert *A Star is Born* het gereedkomen van de herinrichting van de binnenstad, naar een masterplan van Mecanoo. Het welbekende gele steentjesplan. En vijf jaar daarna is het de beurt aan *Blue Moon*. Deze manifestatie wil een brug slaan tussen de oude binnenstad en het dan nog braakliggende Europapark, waar een nieuw gemengd stadsdeel moet ontstaan.

Hoewel hun feitelijke invloed moeilijk te meten is, zijn de 'eerste generatiemanifestaties' een succes. Ze trekken veel publiek en illustreren de bevrogenheid waarmee Groningen stadsontwikkeling bedrijft. Ook laten ze diverse gebouwde sporen na die een bezoek nog altijd meer dan waard zijn. De manifestaties worden breed gedragen en zetten de stad internationaal op de kaart. Enige uitzondering is wellicht *Blue Moon*, dat in tegenstelling tot de drie voorgangers de nodige kritiek te verstouwen kreeg. Zeker na het succes van *A Star is Born* vallen de bezoekersaantallen tegen. Oppositiepartijen spreken van 'een elitair feestje met onvoldoende publiciteit'.

Na *Blue Moon* is het manifestatierecept aan vernieuwing toe, vindt ook de gemeente zelf. Rond 2002 wordt afscheid genomen van de innige vervlechting

van beeldende kunst en architectuur. Van een ‘vierend medium’ transformeert de manifestatie in een platform om concrete en actuele stedelijke opgaven kritisch te beschouwen en van bevlogen, onverwachte impulsen te voorzien. Alles georganiseerd, geïnitieerd en begeleid door een compacte gemeentelijke projectgroep, in nauwe samenwerking met corporaties en marktpartijen. Dat laatste illustreert ook de veranderende rol van de gemeente: van regisseur naar aanjager, verleider en wegbereider.

Met deze transitie kruipt de manifestatie veel dichterbij de praktijk. Gelardeerd met lezingen, publieksactiviteiten, bewonersbijeenkomsten, tentoonstellingen en publicaties wordt het een instrument om gelijktijdig aan versneling en integrale, kwalitatief hoogwaardige plannen te werken. En zo ontstaat een instrument waar Groningen inmiddels eigenlijk niet meer zonder kan. Een prachtig vehikel bij de uitvoering van ruimtelijke ambities en beleid, dat op veel meer plekken in Nederland van waarde kan zijn.

Stadsmarkeringen (1990)

Het plan voor *Stadsmarkeringen* komt van cultureel adviseur Frank Mohr (1931-1998). Hij stelt voor om in het kader van het 950-jarig bestaan van Groningen nieuwe, eigentijdse stadspoorten te maken die de hoofdtoegangswegen tot de stad markeren. Het plan wordt omarmd door de gemeente, waarna architect Daniel Libeskind de opdracht krijgt een masterplan te ontwikkelen. In zijn *The Books of Groningen* – letterlijk een loodzwaar boek, bestaande uit twaalf aluminium platen – ontvouwt Libeskind zijn visie op de moderne stad en de identiteit van Groningen anno 1990. Hij neemt de naam CRUONINGA als uitgangspunt; de vroegst bekende benaming van de stad die voorkomt in een akte uit 1040. De negen letters laat hij corresponderen met negen stadsmarkeringen bij de belangrijkste toegangswegen van Groningen. Een tiende markering tekent Libeskind op het Martinikerkhof: het centrum van de stad. Het verbindt het hart van de stad met de negen ‘poorten’ aan de stadsranden. Aan elke letter/stadsmarkering verbindt Libeskind bepaalde karakteristieken – zoals een kleur, een tijdstip of een Griekse muze – én de onbekende grootheid ‘X’, die staat voor het creatieve en onvoorspelbare. Negen personen uit zeer verschillende disciplines worden uitgenodigd een stadsmarkering te maken: architectuurhistoricus Kurt Forster; econoom Akira Asada, danser en choreograaf William Forsythe, toneelschrijver Heiner Müller, beeldend kunstenaars Thom Puckey en Leonhard Lapin, filosoof Paul Virilio en architecten John Hejduk en Gunnar Daan. Zij krijgen elk een letter met de bijbehorende parameters mee. Eén stadsmarkering ontwerpt Libeskind zelf.

What a Wonderful World! (1990)

In hetzelfde jaar als *Stadsmarkeringen* vindt *What a Wonderful World! Music video's in Architecture* plaats, eveneens ter gelegenheid van het 950-jarig bestaan van de stad. Tijdens de manifestatie worden videoclipjes getoond in vijf speciaal daarvoor ontworpen paviljoens. *What a Wonderful World!* is een samenwerking tussen de gemeente Groningen en het Groninger Museum – dan nog gevestigd op de oude locatie. Het wil een verbinding tot stand brengen tussen architectuur en eigentijdse media. Daartoe worden vijf architecten uitgenodigd om een eigen omgeving te creëren voor de videoclip, maar dan op de schaal van de stad, in plaats van die van de huiskamer. De keus valt op architecten die zich al eerder met de relatie tussen architectuur en media hebben beziggehouden: Peter Eisenman, Zaha Hadid, Coop Himmelb(l)au, Rem Koolhaas en Bernard Tschumi. De vijf paviljoens worden gebouwd rond de plek waar in 1994 de nieuwbouw van het Groninger Museum haar deuren opent en op de belangrijkste routes van en naar de binnenstad. Na afloop worden drie paviljoens afgebroken. Het paviljoen van Coop Himmelb(l)au krijgt na enige tijd een plek in de haven van Delfzijl en het paviljoen van Zaha Hadid komt terecht op bedrijventerrein Fivelpoort in Appingedam. De twee overgebleven videopaviljoens, het zogenaamde Tschumipaviljoen en de Videobusstop van Rem Koolhaas, zijn te vinden op respectievelijk het Hereplein en het Emmaplein.

A Star is Born (1996)

Met *A Star is Born* viert Groningen de afsluiting van een lange periode van herinrichting, waarin de stad de inmiddels zo kenmerkende gele steentjes kreeg. De nadruk ligt op het zichtbaar maken van de diversiteit aan bijzondere plekken in de openbare ruimte van de stad. In de nazomer van 1996 wordt de stad zelf letterlijk zeven weken lang het podium voor talloze gratis muziek-, literatuur- en theatervoorstellingen. In de traditie van eerdere manifestaties worden ze geconcentreerd op vier locaties in de stad die door internationale teams (bestaande uit een architect en een kunstenaar) worden vormgegeven. Twee podia zijn van tijdelijke aard: een mobiel podium van William Alsop en Bruce McLean, en een drijvend paviljoen van architect Fumihiko Maki en theatermaker Dora van der Groen. Twee paviljoens zijn permanent: een openbaar toilet van Rem Koolhaas en Erwin Olaf en een publiek toegankelijke bank en podium aan het water van Manuel de Solà-Morales, beide gelegen aan de Groninger Diepenring en op de rand van de oude binnenstad.

Stadsmarkeringen, Polyhymnia van Thom Puckey

What a Wonderful World!, Tschumipaviljoen, ontwerp van Bernard Tschumi

A Star is Born, Openbaar toilet van Rem Koolhaas en Erwin Olaf

Blue Moon-paviljoen van Foreign Office Architects

De Rokade uit *De Intense Stad*, ontwerp van Arons & Gelauff architecten, in opdracht van De Huismeesters

Blue Moon (2001)

Blue Moon, een Japanse beeldspraak voor 'een zeldzame gebeurtenis', wil een brug slaan tussen de oude binnenstad en het nog te ontwikkelen stadsdeel Europapark. Uitgangspunt is de ontdekking van de kansen van de nog onbekende stad: het dan nog braakliggende Europapark én vijf 'vergeten' plekken in achterafstraatjes van de binnenstad. Vanwege zijn onderzoek naar de betekenis van 'grenzen' binnen de architectuur wordt architect Toyo Ito benaderd een masterplan te maken. Xaveer de Geyter, Space Group, Foreign Office Architects en Tony Fretton Architects krijgen de vraag om op de vijf min of meer verborgen plekken in de binnenstad een bijzonder bouwwerk te realiseren dat de kansen van de plek illustreert. Dezelfde architecten krijgen van Ito ook een plek op het Europapark. In augustus en september 2001 zorgen diverse culturele instellingen voor een kunstzinnige of spectaculaire entourage op de diverse *Blue Moon*-locaties, variërend van toneel-, dans- en klassieke muziekvoorstellingen tot video-projecties en vuurwerkspektakel. Van de tien *Blue Moon*-paviljoens blijven er vier behouden: de ontwerpen van Foreign Office Architects in het Schuitenschuiverskwartier, Tony Fretton Architects in de Lutkenieuwstraat, Toyo Ito in de Uurwerkersgang en Space Group in Achter de Barakken. Het ontwerp van Xaveer de Geyter is nooit gerealiseerd.

Intense hoog- en laagbouw

De Intense Stad (2004) is de eerste van de tweede generatie manifestaties. Het dient als platform om samen met ontwikkelaars, wooncorporaties en architecten na te denken over de verdere verdichting van de stad. Doel is om met name in de naoorlogse schillen en in kansrijke binnenstedelijke ontwikkelzones nieuwe stedelijke woningtypen toe te voegen. Niet alleen om de bestaande wijken meer divers te maken en doorstroming op gang te brengen, maar ook om het draagvlak onder bestaande en nieuwe voorzieningen in de schillen rond de binnenstad sterker te maken.

Met Winy Maas van MVRDV in de rol van inspirator leidt *De Intense Stad* tot 33 plannen voor concrete locaties binnen de gemeentegrens. In alle gevallen zijn de locaties gekoppeld aan een architect en een ontwikkelende partij, waaronder diverse marktpartijen, de Groninger woningcorporaties en in een enkel geval ook de gemeente zelf. De betrokken architecten zijn een mix van lokale, nationale en internationale bureaus. Sommige plannen zijn studieuze en agenderend van aard, andere nagenoeg panklaar voor realisatie. Een aantal wordt in korte tijd en nagenoeg geheel volgens plan gerealiseerd, zoals de Palladiumflat in Vinkhuizen – een ontwerp van Johannes Kappler in opdracht van de Christelijke Woningstichting Patrimonium – en De Rokade in Corpus den Hoorn van woningcorporatie de Huismeesters, een ontwerp van Arons en Gelauff architecten. Ook projecten als Bloemhof, de Tasmantoren, Klein Corpus en De Rederijker zijn in meer of mindere mate schatplichtig aan *De Intense Stad*. Op andere locaties, die niet formeel onder de manifestatie vallen, zorgt *De Intense Stad* ook voor impulsen. Daarmee heeft de manifestatie een grote invloed op hoogbouw, mixed-use en intensiveringsprojecten in de stad.

De tegenhanger van *De Intense Stad* volgt in 2008: *Intense Laagbouw* (2008 – 2009), nu met hoogleraar woningontwerp aan de TU Delft Dick van Cameren als aanjager. Opnieuw staat intensivering van de bestaande stad op één, maar dan niet langer aan de hand van hoogbouw. 'Ontwerp woningen met een eigen buitenruimte waarmee we ongebruikte plekken in de stad zo goed mogelijk kunnen benutten', is de opdracht die de gemeente aan een groot aantal Nederlandse en buitenlandse architecten meegeeft. Ook nu ligt de focus op concrete, kansrijke locaties, waaronder een aantal plekken die ook in *De Intense Stad* al aandacht hadden gekregen. En opnieuw zijn er combinaties met ontwikkelende partijen.

In vergelijking met *De Intense Stad* heeft *Intense Laagbouw* een studieuze en agenderende karakter. Dat uit zich al in de voorbereiding. In samenwerking met de TU Delft en onder regie van curator Dick van Cameren wordt een uitgebreide typencatalogus samengesteld met inspirerende voorbeelden uit binnen- en buitenland. De manifestatie leidt tot een grote rijkdom aan typologische studies, plannen en vingeroefeningen: maar liefst 52 in totaal. Voor veel locaties worden meervoudige opdrachten verstrekt aan lokale, nationale en internationale

architectenbureaus. Aanvullend is er ruimte voor eigen initiatieven en typologische studies zónder locatie.

Het studieuze karakter heeft ook een keerzijde. In lang niet alle gevallen is de haalbaarheid geen onderdeel van de plannen. Op weg naar realisatie blijkt dat een achilleshiel. Gecombineerd met de nodige tegenwind van de kredietcrisis zorgt het dat geen van de plannen tot uitvoering komt. Overigens betekent dat niet dat *Intense Laagbouw* faalt. Tot op de dag van vandaag is de agenderende en inspirerende waarde groot. Zo wordt het boek *Intense Laagbouw: woningbouw in hoge dichtheden*, met daarin de 52 plannen, nog altijd veelvuldig gebruikt als inspiratiebron in, maar ook (ver) buiten Groningen.

Wel leert *Intense Laagbouw* de initiatiefnemers een les. Manifestaties zijn op hun best wanneer het doel gelaagd en meervoudig is. Ze moeten inspireren, agenderen én realiseren. Dat betekent niet dat er geen plaats mag zijn voor ietwat ‘vrijblijvende studies’. Wél dat een substantieel deel van de plannen dat onder de hoed van een manifestatie tot stand komt ook echt haalbaar is en tot realisatie kan komen. Sterker, het manifestatie-instrument kan alleen maar krachtiger worden wanneer de haalbaarheid integraal onderdeel wordt van de studies en het ontwerpend onderzoek.

BouwJong!

In 2010 doet de kans zich voor om de geleerde lessen onderdeel te maken van *BouwJong!* (2010 – 2012). Met deze manifestatie wil de gemeente een kwantitatieve en vooral kwalitatieve impuls geven aan de jongeren- en studentenhuisvesting in de stad. Het leidt tot dertig plannen voor 22 concrete plekken in de stad. Daarin wordt niet alleen samenwerking gezocht met ontwikkelende partners en architecten uit binnen- en buitenland, ook vraagt de gemeente diverse systeembouwers om mee te denken. Om zeker te zijn dat het snel tot realisatie leidt, wordt bij het overgrote deel van de plannen de haalbaarheid meteen meegenomen.

Dat heeft effect. *BouwJong!* staat aan de basis van een enorme hoeveelheid gerealiseerde projecten die razendsnel tot stand komen. Zo staat de teller in 2016 al op 3.500 nieuwe studenteneenheden. Eerlijk is eerlijk: het succes is mede een gevolg van de enorme vraag naar goede jongerenhuisvesting. Én het feit dat het voor veel marktpartijen een interessant businessmodel is. Waar *Intense Laagbouw* de wind tegen had, heeft *BouwJong!* de wind mee. Laat onverlet dat vrijwel alle grote en middelgrote jongerenhuisvestingsprojecten die sinds 2012 in Groningen zijn gerealiseerd in meer of mindere mate schatplichtig zijn aan *BouwJong!* Dat hadden er nog meer kunnen zijn wanneer de woningcorporaties na 2012, als gevolg van rijksbeleid, niet beperkt waren geweest in hun financieringsmogelijkheden.

Verder volgt *BouwJong!* het bewezen stramien van de voorgangers. Er is een curator en inspirator in de persoon van Marlies Rohmer. Er wordt gelijktijdig gestudeerd op diverse locaties en uitgebreid vooronderzoek gedaan in samenwerking met de TU Delft. Wederom leidt dit tot een inspirerende collectie voorbeelden, in dit geval van jongerenhuisvesting in binnen- en buitenland. Het dient als spiegel voor de Groninger opgave en verbeeldt richting alle deelnemers het ambitieniveau.

Wonen in Stadshart

In 2016 is de binnenstad van Groningen aan de beurt. *Wonen in Stadshart* (2016 – 2017) onderzoekt aan de hand van veertien plannen hoe in het stadscentrum meer – en vooral *andere* – woonruimte gerealiseerd kan worden. En dan met name voor andere doelgroepen dan studenten en jongeren, die een groot deel van de binnenstad al bevolken. De plannen zijn divers van aard. Ze omvatten studies naar de herbestemming van voormalige schoolgebouwen

Studie *Intense Laagbouw* naar woonwagenkamplocatie Helper Westsingel

Jongerenhuisvesting De Helix uit *BouwJong!*, ontwerp van De Unie Architecten, in opdracht van Nijestee

Wonen in Stadshart, slagerij met woningen, naar ontwerp van De Zwarte Hond, in opdracht van H.C.M. Kroon

Wonen in Stadshart, Werkmanhof, naar ontwerp van Zofa, in opdracht van RE-Z Ontwikkeling

Wonen in Stadshart, cohousing De Jacobijner, naar ontwerp van Specht, in opdracht van de bewoners

Sponsland-studie naar de Hunzevallei door B+B landschapsarchitecten

naar wonen, plannen voor kleinschalige nieuwbouw binnen het binnenstedelijk weefsel, ontwerpend onderzoek naar verborgen waarden van de Herestraat en de revitalisatie van de openbare ruimte van de Groninger Diepenring. Het gaat kortom niet alleen om het toevoegen van woningen, maar ook om het scheppen van een aantrekkelijke context voor dat binnenstedelijke woonprogramma.

Ten opzichte van de voorgangers wordt een aantal vernieuwingen doorgevoerd. Zo is *Wonen in Stadshart* de eerste manifestatie met een niet-architect als inspirator en aanjager: projectontwikkelaar Edwin Oostmeijer. Het is een bewuste keus om naast het ontwerp meteen ook aandacht te vragen voor de ontwikkelstrategie bij de vaak complexe binnenstedelijke locaties die onderdeel zijn van *Wonen in Stadshart*.

Nieuw is ook dat er vooraf geen uitgebreid typologisch vooronderzoek wordt gedaan. Al was het alleen al omdat *Intense Laagbouw* op dat vlak al veel op tafel had gekregen. In plaats daarvan geeft stadsbouwmeester Jeroen de Willigen iedereen een architectuurmanifest mee dat oproept om met liefde voor de stad aan wederkerige, contextbewuste plannen te werken. Verder worden gezamenlijke ontwerpateliers georganiseerd met veel ruimte voor dialoog tussen de deelnemende teams. Doel is om kennis uit te wisselen en elkaars plannen beter te maken.

Van alle *Wonen in Stadshart*-projecten zijn er inmiddels vijf gerealiseerd, waaronder het prijswinnende Werkmanhof en de geslaagde herbestemming van een tweetal voormalige basisscholen in de binnenstad. Ook het ontwerpend onderzoek werkt door. Illustratief is de studie Welkom op de Diepenringboulevard dat de weg plaveit voor twee aansprekende en inmiddels gerealiseerde openbare ruimteprojecten: de nieuwe Kattenbrug naar ontwerp van Korth Tielens Architecten en Dudok aan het Diep van IRIS architecten en Marseille Buiten.

Een 'vreemde eend'

Sponsland (2020 – 2021) is de eerste manifestatie die letterlijk en figuurlijk de gemeentegrens oversteekt. De manifestatie, een coproductie van de gemeente en de provincie Groningen, gaat op zoek naar ontwerpende oplossingen voor klimaatadaptatie. Aanleiding is de internationale Climate Adaptation Week die in januari 2021 mede in Groningen plaatsvindt. Het initiatief komt van landschapsarchitect Tamara Ekamper, destijds werkzaam bij het Atelier van de Stadsbouwmeester van de gemeente Groningen. Ze ziet een kans om na diverse op 'gebouwen gerichte' manifestaties klimaatadaptatie onder de aandacht te brengen als een integrale ontwerpogave.

Sponsland zoomt in op een uitsnede van het Groninger landschap: acht grote locaties op de lijn van de Hondsrug tot aan Schiermonnikoog, vier in de stad Groningen en vier in het landelijk gebied. Voor de manifestatie selecteert curatorduo Yttje Feddes en Peter Veenstra acht landschapsarchitecten uit binnen- en buitenland. Hen wordt om een perspectief gevraagd dat niet alleen de technische klimaatproblemen oplost, maar ook versterkend werkt op cultuurhistorie, de schoonheid van het landschap, de economie en de ecologie.

Van alle manifestaties is *Sponsland* het meest agenderend en het minst gericht op directe realisatie. Dat is mede het gevolg van de gekozen tijdshorizon. De initiatiefnemers presenteren *Sponsland* als een reis door het Groninger landschap anno 2120. In de wetenschap dat klimaatadaptatie per direct aandacht vraagt om überhaupt tot die aantrekkelijke perspectieven te kunnen komen, biedt ieder plan ook aanbevelingen om snel aan de slag te gaan. Alle opgedane kennis wordt in de afsluitende publicatie bovendien vertaald naar algemeen geldende principes voor klimaatadaptief ontwerp. Op deze manier wil *Sponsland* iedereen inspireren die zich binnen en buiten Nederland bezighoudt met klimaatadaptatie en een duurzaam gebruik van de aarde.

Uitvoering van woonbeleid: Bouw Anders

De Intense Stad, Intense Laagbouw, BouwJong!, Wonen in Stadshart en Sponsland: ze komen alle tot stand op initiatief van de stadsbouwmeester. Onderliggend doel is het stimuleren van plankwaliteit. Daar komt een laag bij wanneer ‘de manifestatie’ in juni 2020 expliciet genoemd wordt in de woonvisie ‘Een thuis voor iedereen’, als uitvoeringsinstrument van het gemeentelijk woonbeleid. Meerdere thema’s worden genoemd die in 2022 samengebracht worden in *Bouw Anders* (2022-2023). Het is een pleidooi voor meer variatie in het woningaanbod, andere ontwikkelvormen, hoogwaardige architectuur, goede openbare ruimte en gebouwen die de leefomgeving écht beter maken. En dat allemaal het liefst zo duurzaam, natuurinclusief en betaalbaar mogelijk.

Ten opzichte van zijn voorgangers valt *Bouw Anders* op door de grote diversiteit aan locaties. Er zijn grote stedelijke gebiedsontwikkelingen als de Suikerzijde en het meer suburbane Meerstad, maar ook kleinere ontwikkelzones, herbestemmingsopgaven, wijkvernieuwingsprojecten en locaties in dorpen. Onder leiding van curator Patrick van der Klooster en stadsbouwmeester Nathalie de Vries worden alle deelnemers uitgedaagd om de woonopgave als een integrale ontwerp-opgave te omarmen. De kwantitatieve vraag naar nieuwe woningen wordt aangegrepen om tot meer kwaliteit en diversiteit te komen.

In zekere zin is *Bouw Anders* een trainingsveld voor ‘integraal stadmaken’. Illustratief is de vraag die door de curatoren aan alle teams gesteld wordt: wat geeft jouw project terug aan de straat, de buurt, de wijk en de stad? Dat inspireert deelnemers, maar zeker ook de gemeente als initiatiefnemer van de manifestatie, om verder te kijken. Wat is de wisselwerking tussen het wonen en de (openbare) kwaliteit van de woonomgeving? Hoe zorg je voor levendigheid? Maar ook: hoe maak je groen, klimaat en natuur integraal onderdeel van je plan?

Schoolvoorbeeld

De jongste loot aan de manifestatieboom is *Schoolvoorbeeld*. Na *Sponsland* is het de tweede manifestatie waarin een niet-woningbouwopgave centraal staat. Eerst en vooral is het een onderzoek, bedoeld om de rijke Groninger scholenbouwtraditie een nieuwe impuls te geven. De uitkomsten moeten helpen om het omvangrijke gemeentelijke scholenplan Gro Up op de best mogelijke manier tot uitvoering te brengen. De gemeente werkt nauw samen met KAW architecten en adviseurs en De Zwarte Hond. Die laatste levert ook de curator: architect Bart van Kampen.

Onder de paraplu van *Schoolvoorbeeld* worden zes locatiestudies uitgevoerd door BDC Architecten, Studio Nuy van Noort, BRIQUE architecten, SVP, Korteknie Stuhlmacher Architecten en Frencken Scholl Architecten. De studies omvatten zowel bestaande als nieuwe locaties. Ook wordt er uitvoerig cultuurhistorisch onderzoek gedaan naar de Groninger scholenbouwtraditie, vinden er ontwerpateliers plaats met studenten vormgeving van Academie Minerva en biedt de manifestatie een podium voor een serie verdiepende gesprekken en publieksbijeenkomsten. De dialoog tussen architecten, stedenbouwers, beleidsmakers, schoolbesturen, leerkrachten en leerlingen krijgt volop aandacht vanuit de overtuiging dat de grootste winst zit in een open uitwisseling van kennis en inzichten.

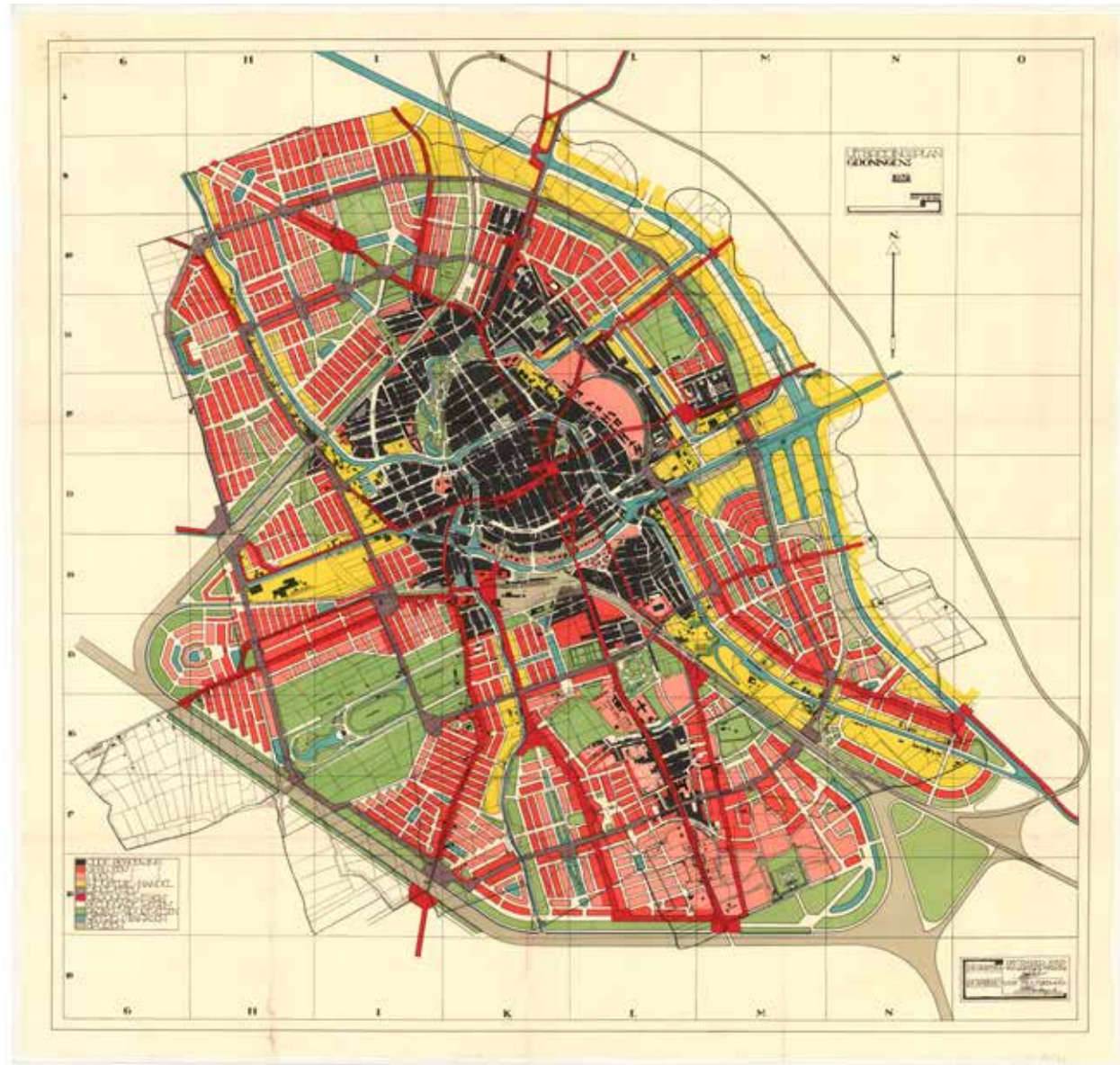
Alles bij elkaar leidt het tot 35 aanbevelingen, verdeeld over drie categorieën: de schaal van het gebouw, de schaal van de wijk en de schaal van de stad. De aandacht voor die verschillende schaalniveaus zegt veel over de onderliggende doelstelling. Scholen verdienen meer te zijn dan vierkante meters onderwijsvastgoed. Een school is meer dan een gebouw om te leren. Het is ook een plek om te spelen, bewegen en vrienden te maken. Scholen zijn van waarde voor de buurt, de wijk en de stad. In dat licht spreekt de Groninger gemeente de ambities uit om (weer) de beste schoolgebouwen op de beste plekken te gaan bouwen.

Voltage uit *Bouw Anders*, ontwerp van Korth Tielens Architecten, in opdracht van Nijestee

Schoolvoorbeeld: impressie van het ontwerp van Meeroevers door ZOETMULDER

Eerste versie Uitbreidingsplan Berlage en Schut uit 1928

Zit het in het water?

Waar komen die manifestaties nou precies vandaan? Zeker is dat er in Groningen al jarenlang belangstellend gekeken wordt naar het Duitse concept van de Internationale Bauausstellung (IBA), waarvan de eerste in 1901 in Darmstadt wordt georganiseerd. Later gevolgd door onder andere de *Internationale Bau-fach-Ausstellung* in Leipzig (1913), de *Werkbundaustellung* van Stuttgart (1927), *Interbau* Berlijn (1957) en *IBA Emscher Park* (1989-1999). Ook komt er inspiratie van veel dichterbij. Zo wordt de oervader van alle Groningen manifestaties eigenlijk al in 1903 georganiseerd op initiatief van grootindustrieel en filantroop Jan Evert Scholten.

Voor deze *Groningsche Tentoonstelling voor Nijverheid en Kunstindustrie* wordt op het terrein dat we nu kennen als het Ebbingekwartier een serie tijdelijke paviljoens gebouwd. Een zomer lang staan er tentoonstellingshallen voor nijverheid en kunstnijverheid en paviljoens rond de thema's vervoer, verwarming en verlichting. Ook zijn er twee restaurants, een winkelgalerij, een muziekkoepeel en een feestzaal. Een commissie met de bekende Groninger architecten Jan Anthony Mulock Houwer, Pieter van de Wint, Antoon en Pieter Huurman is verantwoordelijk voor het ontwerp. Op de *Groningsche Tentoonstelling* is werkelijk van alles te zien. Van de nieuwste drukpersen en zetmachines tot rijwielen, japonnen en elektrische verwarmingstoestellen tot koek, wandtegels, borduurmachines, aardewerk, gepasteuriseerde melkproducten, puddingpoeder en heel veel meer. De producenten, kunstenaars, fabrikanten en uitvinders komen overal vandaan. Veel komen er uit Nederland, maar ook elders uit Europa.

Het succes van de *Groningsche Tentoonstelling* smaakt naar meer. Het leidt zelfs tot de oprichting van de 'NV Maatschappij tot exploitatie van een Tentoonstelling in de stad Groningen' die plannen maakt voor een groot nieuw evenement. Aanvankelijk mikt men op 1912, later op 1914, waarna het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog roet in het eten gooit. In 1922 pakt men de draad weer op met de organisatie van *De Landbouwtentoonstelling*. Daarna volgen onder meer de tentoonstelling van handel, nijverheid en landbouw *Noorderlicht* (1935) *Groningen landbouw, industrie, verkeer, handel* (1948), *Groningen Lichtstad* (1953), *Manifestatie Groei* (1961) en *Gronings Ontzet* (1972).

Daarnaast zit het ook gewoon een beetje in het water. Zo kenmerkt de Groninger stadsontwikkeling zich sinds jaar en dag al door een ietwat eigenwijze en eigenzinnige aanpak. Waarschijnlijk weer een gevolg van de bijzondere positie van Groningen als enige grote stad in Noord-Nederland. Diverse voorbeelden illustreren die eigenzinnigheid. Het zit in de wijze waarop de stad zich aan het eind van de negentiende eeuw sterk maakt voor een uniek eigen Hoofdstation in plaats van het standaardtype dat de Nederlandse Spoorwegen eigenlijk in Groningen wil bouwen.

Illustratief is ook het uitbreidingsplan dat H.P. Berlage in 1928 op uitnodiging van de gemeente maakt. De dan 72-jarige Berlage tekent een plan dat duidelijk verwant is aan zijn uit 1914 stammende Plan Zuid voor Amsterdam. De ambitie om een mooie samenhangende stad te maken, geïnspireerd op negentiende-eeuwse stedenbouwkundige principes, druipert ervan af. Het komt tot stand op het moment dat elders in Nederland de functionele stedenbouw al volop wordt omarmd, met het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam voorop. Tot groot ongenoegen van de provincie trouwens, die de stad verwijt mateloos ouderwets te zijn.

Tekenend is hoe Groningen tot ver in de jaren 50 vasthoudt aan het Berlageplan, met de typerende gesloten bouwblokken. Ook daarna houdt de eigenzinnigheid aan. Zo wordt de eerste echte naoorlogse wijk, Corpus den Hoorn, aan het eind van de jaren 50 een proeftuin voor verschillende verkavelingstypen. Na een korte periode waarin de stad mee marcheert in de functionele

stedenbouw, loopt Groningen begin jaren 70 weer voorop met z’n verzet tegen de cityvorming en grootschalige uitbreidingen die de stad moeten doen uitgroeien tot een ‘metropool’ met 500 duizend inwoners.

Dat gebeurt onder aanvoering van de dan 24-jarige wethouder Max van den Berg. Aan de hand van de *Doelstellingennota* komt behoud van de woonfunctie voor de binnenstad hoog op de agenda, net als het behoud van de universiteit. Bij de geplande uitbreidingswijken wordt vaarwel gezegd tegen functionalistische uitgangspunten en gaan herbergzaamheid en kleinschaligheid de bovenaan voeren. Revolutionair is ook het *Verkeerscirculatieplan* uit 1977 dat voortvloeit uit de *Doelstellingennota*. Hiermee begint Groningen als eerste Nederlandse stad met het weren van de auto uit het centrum.

Bovenstaande is slechts een greep uit de eigenzinnige Groninger stadsontwikkelingstraditie. Toch laat het zien dat ‘de manifestatie’ eind jaren 80 niet zo maar uit de lucht komt vallen. Het past bij de wens het experiment aan te gaan en linksaf te slaan waar anderen rechtsaf gaan. Groningen doet het graag *nét* even anders en zoekt bewust niet altijd de meest makkelijke weg. Want waarom zou je het makkelijk doen als het ook moeilijk kan?

Manifestatiekracht

Wie alle manifestaties, zeker die van de tweede generatie, op een rij zet, ziet verschillen in aanpak en thematiek, maar ook overeenkomsten. Zo schuilt de kracht van iedere manifestatie in de creatie van momentum. Voor een periode van één tot anderhalf jaar krijgt een thema gerichte en vooral continue aandacht. Dat zorgt voor een impuls in het denken over ruimtelijke en maatschappelijke opgaven, terwijl ondertussen de rol van goed opdrachtgeverschap en goed ontwerp wordt gearresteerd. Uiterst waardevol is dat meerdere teams gelijktijdig aan vergelijkbare opgaven werken. Dat zorgt voor kruisbestuiving. Deelnemende architecten en opdrachtgevers zien elkaars plannen. Ze bevragen elkaar, denken mee en zijn kritisch.

Een andere waarde schuilt in de wijze waarop de manifestatie een kans biedt om los van de dagelijkse waan en bekende, al dan niet ingesloten werkprocessen, aan projecten te werken. Het proces wordt weer dienstbaar aan de ambitie en de inhoud. Die vrijheid helpt ook om voorbij sectorale beleidsgrenzen in ingenomen posities op zoek te gaan naar de best mogelijke oplossingen. Natuurlijk wordt er binnen duidelijke kaders gewerkt, maar ze zijn niet in beton gegoten. Complexiteit wordt niet uit de weg gegaan. Vanuit het credo ‘waarom makkelijk doen, als het ook moeilijk kan’ wordt het zelfs opgezocht. Alle deelnemers stellen zich open op, waardoor er ruimte is om tot verrassende oplossingen te komen. Talloze plannen die binnen de manifestaties tot stand zijn gekomen, zijn daar aanwijsbaar beter van geworden. Of waren er zonder de manifestatie zelfs helemaal nooit geweest.

Ook het publieke aspect is een vast en belangrijk onderdeel van de Groninger manifestaties. Van vakpubliek tot geïnteresseerde bewoners en direct belanghebbenden: ze krijgen de kans om mee te kijken, mee te praten en te reageren. Onder meer door de organisatie van lezingen, tussenpresentaties en een tentoonstelling waarin de resultaten worden getoond. Daarbij is bewonersparticipatie in veel gevallen integraal onderdeel van de manifestatie. Niet aan het eind van de planvorming, maar vanaf het begin.

Hoewel er altijd een leidend thema is, is de verscheidenheid aan plannen structureel groot. Het gaat van nieuwbouw tot herbestemming, en van groot naar klein. Zo ontstaat een staalkaart van oplossingsrichtingen. Ook de status van de plannen verschilt. Vrijwel iedere manifestatie wordt gebruikt om gelijktijdig te werken aan concrete plannen waarvan de bouw bij wijze van spreken morgen kan beginnen. Het zijn ontwerpstudies, al dan niet in prijsvraagvorm,

die gebruikt worden om de kansen van een locatie te verkennen. Die combinatie van pionierswerk en op realisatie gerichte plannen wordt bewust gemaakt. Onder de paraplu van de manifestatie sorteert dat pionierswerk alvast voor op concrete doorwerking. Een plan wordt er een stuk minder vrijblijvend van. Andersom profiteren de ‘echte plannen’ van de vrijheid van het verkennende werk.

Kenmerkend is ook het genereuze karakter van de manifestaties. Niet alleen denken de deelnemers met elkaar mee, ook worden de resultaten na afloop breed gedeeld. Dat gebeurt met de genoemde tentoonstelling, en vooral met de uitgave van een boek dat de resultaten bundelt, inzicht geeft in het onderzoek, de thematiek inbedt in een bredere context én de geleerde lessen publiek maakt. Op deze manier kunnen ook andere architecten en opdrachtgevers, binnen en buiten Groningen, profiteren van het gedane werk.

Maar waarom zou je als opdrachtgever mee willen doen aan een manifestatie? Die vraag wordt regelmatig gesteld, vaak door mensen die de Groninger manifestatietraditie niet kennen. Het kost vast veel geld en tijd, is de gedachte. En ja, manifestaties vragen inderdaad volle inzet van de deelnemers. Maar daar staat veel tegenover. Alleen al de waarde van de manifestatie als platform, waar je gezamenlijk nadenkt over ruimtelijke opgaven, is enorm. Daarnaast levert het momentum alle deelnemers erg veel op. Dit is de plek waar je elkaar uitdaagt en gezamenlijke ambities vorm krijgen. De grap is dat dit zich in veel gevallen ook uitbetaalt in een veel vloeiender en dus sneller proces richting realisatie.

En dat geld? Wat kost zo’n manifestatie nou? Daar is vanwege de grote verscheidenheid aan manifestaties moeilijk een bedrag op te plakken. Maar om een indruk te geven: aan externe kosten gaat het om bedragen van tussen de € 250.000 en € 450.000. Dit betreft de voorbereiding en inzet van de curator, de organisatie van de manifestatie, het maken van een boek en tentoonstelling, het opzetten van de (publieks)activiteiten en de budgetten die de gemeente gebruikt om op een paar locaties aanvullende studies te doen, al dan niet in de vorm van een kleine prijsvraag.

Doorgaans is het de gemeente die, al dan niet samen met een andere overheid, de investering doet, waarbij de budgetten vaak komen uit bestaande projectbegrotingen. Projecten worden dus in zekere zin overgeheveld van een regulier traject naar de manifestatie, waardoor er in feite nauwelijks meerkosten zijn. Integendeel zelfs: de manifestatie zorgt vaak voor versnelling en meer daadkracht. De investering betaalt zich daarmee direct uit. Om het geld hoeft je het dus niet te laten.

Wat kan er anders en beter?

Een vast recept voor een manifestatie bestaat niet. Het instrument ontwikkelt zich. Niet alleen op de essentie – waarmee de eerste generatie zich onderscheidt van de tweede – maar ook in de wijze waarop er ingespeeld wordt op nieuwe ontwikkelingen. Het instrument groeit en beweegt mee, al lerend van de lessen van de manifestaties die reeds achter ons liggen. In die zin is Groningen zo langzamerhand ook toe aan een derde generatie, die al het goede van de voorgangers behoudt, en daarnaast nieuwe accenten legt.

In zekere zin is de eerste stap gezet met de manifestatie *Bouw Anders*. Vooral omdat ze doelstellingen op het vlak van architectuurbeleid en ruimtelijke kwaliteit vanzelfsprekend verknoopt met de uitvoering van het gemeentelijk woonbeleid. Niet langer is een gemeentelijke architectuurnota of een initiatief van de stadsbouwmeester de aanleiding. Nee: *Bouw Anders* wordt aangekondigd in het gemeentelijk woonbeleid. Nieuw is ook dat bij *Bouw Anders* de nadruk nóg sterker wordt gelegd op de uitvoering. Zo wordt tijdens de aftrap de door de verantwoordelijk wethouder een ambitieuze doelstelling op tafel gelegd: hoe mooi zou het zijn om binnen vijf jaar 80% van de plannen te realiseren?

Dat doel gaat niet gehaald worden, al is het eerste *Bouw Anders*-project inmiddels opgeleverd en zit er veel meer aan te komen. In die zin koerst *Bouw Anders* net als z'n voorgangers af op een mooie oogst. Wel brengt het de vraag op tafel waarom de manifestatie stopt op het moment dat het spreekwoordelijke boek klaar is en de tentoonstelling is opgeborgen. Zou het niet beter zijn om de projectgroep daarna gewoon intact te laten in plaats van ze weer onderdeel te maken van de reguliere aanpak? Hoe hou je de energie vast en borg je daadwerkelijk dat 80% van de plannen snel en met behoud van plankwaliteit tot realisatie komt?

In die zin zou 'de manifestatie' meer 'rollend' van aard kunnen worden. Geen kortlopend traject met een kop en een staart, maar een aanpak waarbij continu op een andere manier aan plannen gewerkt wordt. De tijdshorizon zou opgerekt kunnen worden van de gebruikelijke twee jaar naar vijf jaar, waarbij pas afscheid van een plan genomen wordt wanneer spreekwoordelijk de eerste paal de grond in gaat. Een opzet waarbij er standaard ruimte is voor pakweg twintig projecten. Wanneer er een aantal richting realisatie gaat, ontstaat er ruimte voor een nieuwe batch die een vergelijkbare aanpak krijgt. Een verlengde manifestatie dus, waarmee we kunnen zorgen dat hetgeen we nu nog 'anders' noemen snel de nieuwe standaard wordt. Niet alleen ten aanzien van de brede manifestatiedoelen, maar ook wat betreft het proces waarmee we samen aan onze woonomgeving werken.

Tot slot nog een suggestie, want waarom zouden we ons bij een volgende manifestatie beperken tot de 'toevallige' grenzen van de gemeente Groningen? Hoe mooi zou het zijn om gelijktijdig op meerdere plekken in het land aan plannen te werken, waarbij niet alleen de betrokken teams elkaar beter kunnen maken, maar de ene regio of gemeente ook kan profiteren van de kennis en kunde van de ander. Wanneer starten we? Groningen doet alvast graag mee.

Tips & tricks

Bestaat er een vast recept voor een manifestatie? Een opzet die makkelijk te kopiëren is? Het antwoord is ja én nee. Elke manifestatie is anders. Er wordt geleerd van voorgangers en geëxperimenteerd met nieuwe vormen van samenwerking. Op die manier blijft het instrument scherp. Toch is de basis altijd hetzelfde. Er is een inspirerend en agenderend thema, er is een projectgroep, er is een curator, er zijn locaties waarop gestudeerd wordt, er zijn goed doordachte combinaties van opdrachtgevers en ontwerpers en er is altijd sprake van een breder (publieks)programma rond het gekozen thema. Naast dat basisrecept ligt er een lange ingrediëntenlijst die, afhankelijk van de aard van de manifestatie, wordt aangesproken. Die is zeker niet in beton gegoten. Soms gaat er wat af, en soms komt er weer wat bij.

Onderstaande lijst is dan ook zeker niet bedoeld als blauwdruk, laat staan een afvinklijst. Veeleer is het een overzicht van geleerde lessen, in willekeurige volgorde, die ter inspiratie gebruikt kunnen worden. Allemaal opgehaald bij ervaringsdeskundigen die aan een of meerdere manifestaties hebben gewerkt: als curator, als lid van de projectgroep, als deelnemend architect of ontwikkelaar of als initiatiefnemer. Voor alles geldt dat het zich langjarig in de praktijk heeft bewezen. Noem het de succesfactoren van de Groninger manifestaties. Doe er je voordeel mee als je zelf denkt een manifestatie te organiseren. Hetgeen we je zéker zullen aanraden.

Kies een opgave met een hoge maatschappelijke relevantie

Elke manifestatie heeft een duidelijk doel. Ze dient als platform om op zoek te gaan naar nieuwe, verrassende of gewoon heel vanzelfsprekende oplossingen. In alle gevallen is de maatschappelijke relevantie groot en gelaagd. Bouwen is nooit een doel op zich. Doelen zijn altijd meervoudig. Zo wil *De Intense Stad* laten zien hoe je de bestaande stad kunt verdichten ten behoeve van meer en andere woonkwaliteit en het verhogen van het draagvlak van bestaande voorzieningen. *BouwJong!* gebruikt de kwantitatieve vraag naar jongerenwoningen om kwaliteit toe te voegen. En *Wonen in Stadshart* zoekt naar nieuwe woonvormen voor andere doelgroepen in de binnenstad die in hun architectonische vertaling passen bij de cultuurhistorische context.

Breng vooraf geschikte locaties in beeld

Zonder locaties geen manifestatie. Start daarom met een brede scan van passende locaties. Dat kan gaan om locaties waarvoor al plannen zijn of worden gemaakt, of om plekken waar zich mogelijk in de toekomst kansen kunnen voordoen. Door- gaans brengt de gemeente al dan niet met woningcorporaties locaties in die reeds in bezit zijn. Die kunnen worden verrijkt met locaties in handen van particulieren en marktpartijen. Laat je niet beperken door bestaande eigendomsverhoudingen. Denk vanuit de kansen van de plek. Ook locaties waarvoor al plannen worden gemaakt, kunnen, mits passend bij de opgave, prima ingebracht worden.

Vraag en verleid andere partijen om mee te doen

Zeker wanneer men nog niet bekend is met de geneugten van een manifestatie, is soms wat extra verleiding nodig om partijen mee te laten doen. Dat kan in de vorm van een kleine financiële bijdrage waarmee een goed plan gemaakt kan worden. Al zit de grootste winst doorgaans in het proces. Zo blijkt dat de manifestatie-aanpak in Groningen in veel gevallen voor meer snelheid en een hogere kwaliteit heeft gezorgd. Bovendien kunnen partijen profiteren van gedeelde kennis en ervaring en wordt hen de spotlight gegund.

Stel een bevlogen curator aan

Een curator of inspirator speelt bij alle manifestaties een belangrijke rol. Het is altijd een externe partij die vanuit een onafhankelijke positie betrokken is. De curator past bij de aard van de opgave en heeft ruim voldoende statuur om de rol te kunnen vervullen. Het kan een architect zijn, maar ook een opdrachtgever of een ‘beschouwer’. Twee elkaar versterkende curatoren kan ook heel goed werken. Of een combinatie van een externe curator met, bijvoorbeeld, een stadsbouw- meester of iemand in een vergelijkbare rol. De curator dient als boegbeeld en houdt alle deelnemers tijdens het gehele proces scherp.

Maak vooraf een inspiratiedocument

Onderzoek de opgave grondig, niet alleen met voorbeelden, maar ook met beschouwingen. Waarom is het belangrijk dat we er wat mee doen? Het helpt bovendien om je te laten inspireren door alles wat er al is, in binnen- en buiten- land. Put uit actuele projecten en ontwikkelingen en zeker ook uit de cultuur- historie. Zo zijn voor *Intense Laagbouw* en *BouwJong!* inspiratiecatalogi samen- gesteld onder regie van de curator en in samenwerking met de TU Delft. De voorbeelden helpen bij het scherpstellen van de ambities en dienen als kataly- sator bij het uitwerken van de opgave per locatie. Mooie bijvangst: de catalogi houden na de manifestatie hun waarde. De ervaring leert dat ze met regelmaat nog geraadpleegd worden. Overigens kan een inspiratie- document ook een andere vorm krijgen, bijvoorbeeld die van een essay van de curator of een serie interviews.

Besteed aandacht aan de samenstelling van de (ontwerp)teams

Het klinkt misschien als een open deur, maar plannen wor- den beter van een goede match tussen opdrachtgever en ontwerper. Nieuwsgierigheid en affiniteit met de opgave zijn belangrijk. Misschien wel belangrijker dan een ruime ervaring. Zo is het bij de manifestatie *Schoolvoorbeeld* echt niet nodig dat deelnemende architecten al tien scho- len hebben gebouwd. Juist een goede mix van ervaring en ‘nieuwe namen’ bewijst waarde. De curator kan als on- afhankelijke partij helpen om tot de best mogelijke match tussen locatie, opdrachtgever en architect te komen.

Zoom uit en stel per locatie de opgave scherp

Stel voor elke locatie de opgave vast, nadrukkelijk als vertrekpunt. Biedt op voorhand ruimte om met andere en betere inzichten te komen. Daarin is het vooraf wel van belang dat je weet wat je minimaal wil en wat haalbaar is. Opgaven worden interes- santer wanneer er niet alleen naar de locatie zelf gekeken wordt, maar wanneer men uitgedaagd wordt om met een plan ook waarde terug te geven aan de bredere omgeving.

Overweeg een vaste bijdrage per locatie van de deelnemende opdrachtgever

Alle Groninger locaties worden betaald uit reguliere gemeentelijke middelen en projectbegrotingen. De meerkosten zijn derhalve beperkt en betalen zich eigenlijk altijd direct terug door meer snelheid en een hogere plankwaliteit. Hierbij kan overwogen worden om deelnemende opdrachtgevers mee te laten betalen met een vast bedrag per locatie. Niet per se met als doel om de begroting rond te krijgen. Wel om hiermee de betrokkenheid te vergroten en deelname niet vrijblijvend te maken.

Vorm zo vroeg mogelijk een projectgroep en geef deze mandaat

Manifestaties varen wel bij een compacte projectgroep die binnen een duidelijk (ruim) mandaat de manifestatie trekt. De projectgroep is altijd multidisciplinair van aard. Zowel vakinhoudelijke kennis als proceskennis en organisatiekracht worden in de projectgroep geborgd. In veel gevallen worden de locaties die aan de manifes- tatie meedoen onder de leden van de projectgroep verdeeld, zodat alle deelnemers een duidelijk aanspreek- punt hebben. Hou de lijnen altijd kort en zorg dat de leden voldoende tijd krijgen om aan de manifestatie te werken. Zo borg je dat de manifestatie niet sneuvelt in de waan van de dag.

Zorg voor een mooie mix van deelnemers

Elkaar inspireren en plannen samen beter maken is een belangrijke insteek van iedere mani- festatie. Dat werkt het best met een mix van betrokken architecten en ontwerpers van binnen en buiten je eigen regio. Ook een mix van jong en oud, gevestigd en beginnend, is van grote waarde. Zo worden Groninger manifestaties vaak gebruikt om om ook jonge ontwerpers een kans te geven.

Organiseer gezamenlijke ontwerp sessies

Tijdens de manifestaties reflecteert de project-groep samen met de curator met regelmaat op de voortgang van de plannen. Daarnaast helpt het om een aantal collectieve ontwerpateliers te organiseren waarin alle deelnemende teams van ontwerpers en opdrachtgevers inzicht krijgen in elkaars plannen. Het zijn de perfecte momenten van uitwisseling van kennis en kunde, waarbij collegiaal gereageerd wordt op elkaars voortgang. Veel plannen zijn dankzij dergelijke collectieve bijeenkomsten beter geworden.

Gebruik de manifestatie als uitvoeringsinstrument van (woon)beleid

Manifestaties als *De Intense Stad* en *Intense Laagbouw* verknopen actuele thema’s met ruimtelijk kwaliteitsbeleid en het gemeentelijk archi-tectuurbeleid. Niet voor niets worden ze geïnitieerd door de Stadsbouwmeester en het Atelier Stadsbouwmeester. *Bouw Anders* is de eerste manifestatie die nadrukkelijk gepositioneerd wordt als uitvoeringsinstrument van het gemeente-lijk woonbeleid. Een uitstekende ontwikkeling, om-dat het ruimtelijk kwaliteitsbeleid daarmee vanzelfsprekend onderdeel is geworden van ‘sectoraal’ beleid. Zoals het hoort.

Organiseer een publieke aftrap waarmee je de manifestatie breed onder de aandacht brengt

Een publieke lancering van de manifes-tatie helpt enorm om breed aandacht te vragen voor de thematiek. Maak het leuk en bijzonder. Het is een goed moment om de curator voor te stellen, het thema uit te diepen en de lat op de spreekwoordelijke hoogte te leggen. Stel ook alvast de eerste ontwerpteams voor, licht er een of meer casussen uit en vertel waarom je het doet.

Maak plannen in verschillende projectfasen onderdeel van de manifestatie

Laat het thema bepalen welke locaties in aanmer-king komen. Het maakt niet uit of het ene project nog helemaal aan het begin van de rit staat, terwijl bij het andere al vooronderzoek is gedaan en de architectenselectie al is afgerond. Juist de combinatie van verschillende plan- en project-fasen maakt een manifestatie interessant. Plannen die al wat verder zijn, kunnen andere op sleeptouw nemen. Andersom kunnen ‘nieuwe’ locaties die verrassende inzichten opleveren, helpen om bij lopende projecten de puntjes op de i te zetten. Zorg wel dat de projecten die al aardig op weg zijn thematisch altijd *spot on* zijn en veel in zich hebben om voorbeeldstellend te kunnen zijn.

Wees genereus en deel de resultaten met publiek en vakgemeenschap

Manifestaties geven een impuls aan de lokale bouwcultuur. Ze verleiden tot samenwerking, kennisuitwisseling en sturing op basis van inhoud en ambitie. Daar doe je graag aan mee. Plannen worden er beter van, net als de gebouwde resultaten. Niet met de arm om het bord, maar genereus en vanuit het idee dat je elkaar kunt uitdagen en het plan beter kunt maken. Vandaar dat de resultaten van manifestaties altijd worden gedeeld. Niet alleen ter viering van het eindresultaat, maar ook om anderen in de gelegenheid te stellen er kennis van te nemen en er inspiratie uit te halen. Dat kan in de vorm van een tentoonstelling of een boek. Of beide. Maar ook andere media zijn denkbaar.

Maak het vrolijk, inspirerend en uitdagend

De opgaven waaraan wordt gewerkt, zijn onver-minderd relevant. Ook over de doelen is elke manifestatie helder: vernieuwen, opschudden en samen tot betere plannen komen. Maar maak het niet té serieus, en zeker niet al te ambtelijk. Aan vergadertafels zitten we al genoeg. Manifestaties zijn juist bedoeld om het eens anders te doen dan te doen gebruikelijk. Zorg voor een gezonde dosis humor. Daag uit en inspireer.

Organiseer als onderdeel van de manifestatie (brede) publieksactiviteiten

Manifestaties gaan op zoek naar passende antwoorden op maatschappelijke vraag-stukken. Ze bieden daarmee ook een prachtig podium om een breder publiek mee te nemen in het thema. Dat kan met lezingen, talkshows en rondleidingen, maar ook met workshops met de buurt en gezamenlijke verkenningen. Ook samen-werkingen met lokale media helpen om een breed publiek mee te nemen in de thematiek. In veel gevallen wordt ‘de manifestatie’ ook gebruikt om bewoners mee te nemen in de kansen en mogelijkheden van een deelnemen-de locatie. Het participatietraject wordt daarmee een logisch onderdeel van het ontwerptraject.

Neem de tijd, dat betaalt zich altijd uit

Inclusief voorbereiding, beslaan manifestaties pakweg ander-half tot twee jaar, vanaf het eerste initiatief tot de presentatie van de resultaten. Het helpt enorm om eerst voldoende tijd te nemen om het thema goed te doordenken en de doelen te bepalen. Hier hoort ook de locatieselectie bij. Die voorberei-ding betaalt zich altijd uit. Als het spreekwoordelijke huiswerk gedaan is, kan er snelheid gemaakt worden. Dat betaalt zich met regelmaat uit in projecten met een korte doorlooptijd. Zowel bij *De Intense Stad*, *BouwJong!*, *Wonen in Stadshart* als *Bouw Anders* leidt dat tot projecten die binnen twee jaar na afronding van de manifestatie worden opgeleverd.

Denk na over een follow up waarin je de energie van de manifestatie vasthoudt

Manifestaties zijn fantastisch en leveren heel veel op. Plannen die het verst in hun ontwikkeling zijn, profiteren daar het meest van. In de slipstream van de manifestatie komen ze snel tot realisatie. Toch begint het pas wanneer de manifestatie ‘klaar’ is. Dan is het van belang de ener-gie vast te houden, opdat zo veel mogelijk tastbaar kan worden. Zorg daarom dat – nadat de plannen klaar zijn – de projectgroep aanblijft en de focus verlegt naar een vlotte realisatie. Of, in andere woorden, zorg dat de resul-taten niet ten onder gaan in de waan van de dag.

Biedt een kans aan nieuwe generaties en maak architectenselecties onderdeel van de manifestatie

Het kan zinvol zijn om in overleg met de opdracht-gevers voor een aantal locaties de architecten-selectie onderdeel te maken van de manifestatie. Vaak leidt het tot verrassende nieuwe perspectie-ven. Bovendien biedt het een kans aan jonge bureaus om zichzelf te presenteren. Overigens zijn er meer mogelijkheden om kansen te geven aan jong talent en nieuwe bureaus. Zo gebruikt de gemeente Groningen manifestaties regelmatig om voorstudies te laten doen naar kansrijke plekken en transformaties.

Zorg binnen heldere kaders voor een vrij speelveld om tot (verrassende) oplossingen te komen

Ins blaue hinein een beetje plannen maken: dát is niet aan de orde binnen de manifestaties. Alle opgaven en alle locaties zijn echt. Plannen zijn gericht op realisatie, doorwerking in de praktijk en/of het bieden van nieuwe inzichten en nieuw perspectief. Iedere casus staat met beide benen in de realiteit, waarbij er wel altijd ruimte wordt gelaten. Hou een open mind en laat je verrassen. Dat is de crux.

Colofon

Tekst:
Peter Michiel Schaap

Beeld:
GRAS (p. 9, boven en p. 10, onder)
Ronald Zijlstra (p. 10, linksboven)
Marcel Jurian de Jong (p. 10, rechtsboven)
Marieke Kijk in de Vegte (p. 10, rechtsmidden)
Peter de Kan

Tekstcorrectie:
Petra Pauw

Grafisch ontwerp:
Peter de Kan

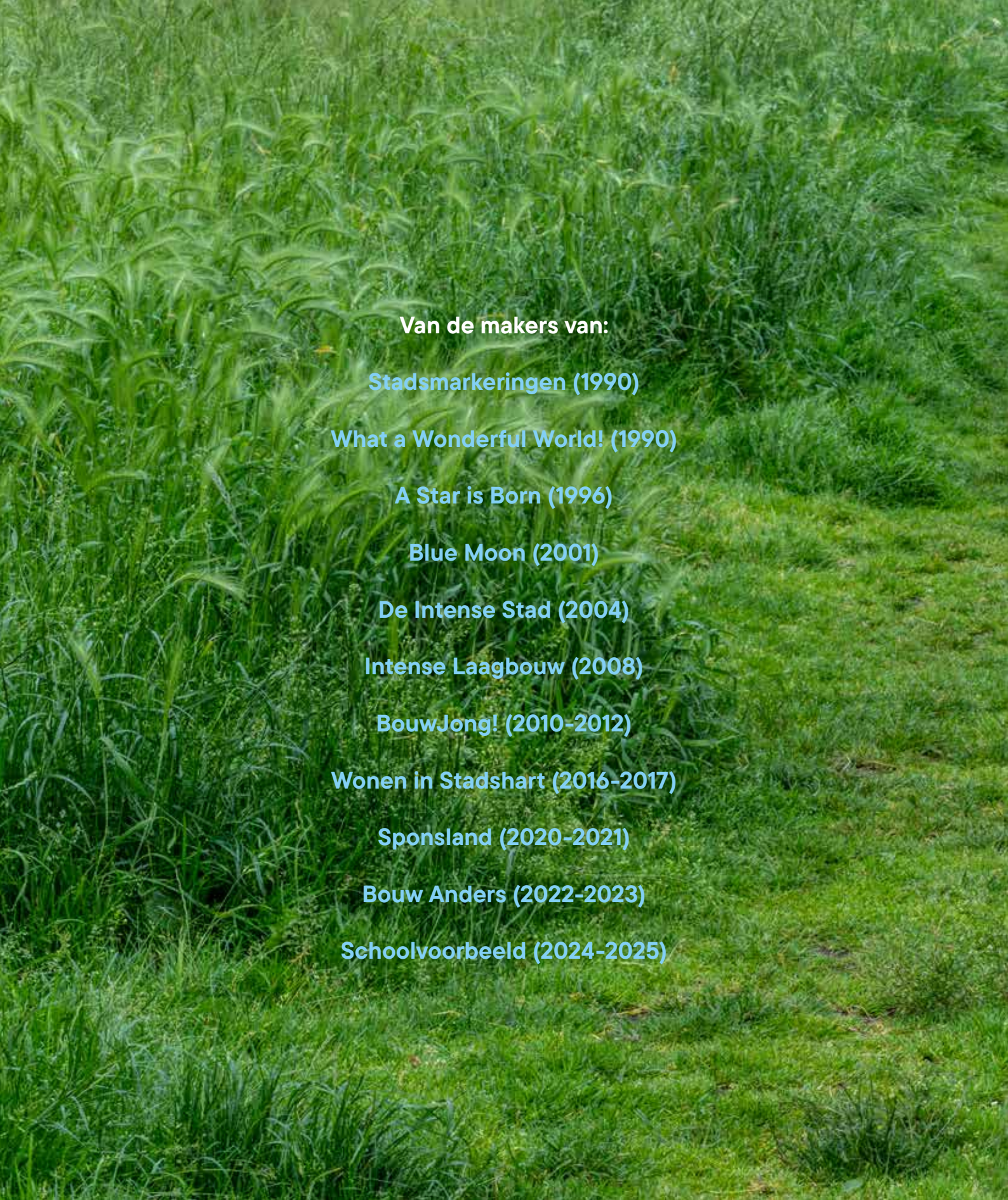
Met dank aan:
Jan Paul van den Berg
Kees van den Berg
Michiel de Boer
Douwe Boonstra
Erik Dorsman
Jaap Haks
Alfred Kazemier
Beatrice Montesano
Bert Popken
Marlies Rohmer
Jasper Schweigmann
Niek Verdonk
Nathalie de Vries
Leonie Wendker
Sanne Wouda
Tjalling Zondag
en vele anderen

Deze handreiking is mede mogelijk
gemaakt door financiële steun van
het Stimuleringsfonds voor Creatieve Industrie
en de ministeries van BZK en OCW
in het kader van de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp

juni 2026

stimuleringsfonds creatieve industrie

Van de makers van:

Stadsmarkeringen (1990)

What a Wonderful World! (1990)

A Star is Born (1996)

Blue Moon (2001)

De Intense Stad (2004)

Intense Laagbouw (2008)

BouwJong! (2010-2012)

Wonen in Stadshart (2016-2017)

Sponsland (2020-2021)

Bouw Anders (2022-2023)

Schoolvoorbeeld (2024-2025)